

УДК 811.161.2'37

Слово-образ «лілея» у мовотворчості О. Кобилянської

О. О. Литвин

Творча спадщина О. Кобилянської є предметом постійного інтересу науковців, але, незважаючи на це, проблема вивчення номінації рослин та їх семантики у художньому тексті О. Кобилянської залишається не розкритою, оскільки не була предметом поглибленого вивчення монографічних досліджень, а лише об'єктом окремих мовознавчих студій.

Відомо, що в структурі художнього твору відбувається емоційно-образна трансформація засобів мови. По-перше, актуалізується те, що потенційно існує у мовній системі, по-друге, виникають нові вербальні об'єкти, які репрезентують символічну структуру художнього твору. Значну увагу дослідженню символу в різні періоди приділяли М. Максимович, І. Срезневський, О. Бодянский, О. Потебня, М. Костомаров, Л. Колесникова, Н. Качан, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, В. Калашник, М. Філон та ін.

За Великим тлумачним словником сучасної української мови «символ, -у, ч. 1. Умовне позначення якогось предмета, поняття або явища» [1:1121]. Етимологічно символ ототожнюють з поняттям знака. Вітчизняні науковці вважають, що символ – багатозначний образ, який розглядається не лише як стилістична категорія, а як культурно-історична, пов'язана із мовою, світоглядом, пізнанням світу; символ вважається не тільки явищем мови, релігії, міфології, а й явищем усної художньої творчості в її жанровій особливості, динаміці.

З філософського погляду, символ – це розрізнявальний знак, образ, що втілює ідею, видиме, рідше почуте, утворення, якому певна група людей надає особливого смислу, не пов'язаного із сутністю цього утворення.

Між поглядами дослідників виявляються розбіжності щодо визначення символу, мотивовані неодноковими уявленнями про науковий зміст цього поняття. Перший напрям відзначає, що сутність символу прихована у ньому самому, і що кожен символ має цінність саме в тому, яким він є сам по собі.

Другий – розглядає символ у широкому соціокультурному контексті, коли символ стає частиною усїєї сукупності соціальних, ідеологічних, знакових систем [3:33 – 34].

Слова, що використовуються у повсякденному мовленні для передачі інформації, потрапляючи в художній текст, набувають нових, властивих лише мові певного автора значень, конотацій. Художній текст надає слову двоплановості: з одного боку, воно співвідноситься зі словниковою системою загальної мови, а з іншого – своїм поетичним значенням спрямоване на символічну структуру літературно-художнього твору загалом. Тому, аналізуючи мову письменника, дослідник встановлює ознаки мови того часу, коли жив письменник, його світобачення та мислення. Як пише О. Муромцева: «На сьогодні ні в кого немає сумніву, що творчим методом письменниці є реалізм; але дуже обережно, десь у дужках, зазначається в сучасному літературознавстві про використання Ольгою Кобилянською художніх досягнень інших методів, насамперед символізму. Між тим урахування цієї обставини багато що прояснює в художній системі письменниці, яка закономірно постає як органічна частина не тільки українського, а й світового контексту літератури згаданого періоду. Одним із прийомів, властивих творчості представників символізму, було виділення ключових слів-символів, які служать багатьом цілям: і донесенню до читача ідеї твору, і розкриттю характеру героя, і збудженню в читача роботи думки й серця в тому напрямку, на який хоче звернути його автор. Звідси посилена увага до семантики слова, використання не тільки діючих, а й потенційних сем, що, служачи насамперед меті художньо-літературній, об'єктивно сприяло розвиткові лексико-семантичної системи мови» [12:204 – 205].

Образність у номенах рослинного світу є характерною рисою індивідуального стилю О. Кобилянської. Майже кожен номен «лілея» у творах О. Кобилянської – образний. Через створені образи авторка репрезентує історичний, культурний досвід мовного колективу, пов'язаний з його традиціями. Однак О. Кобилянська не лише використовує лінгвістичний

матеріал, що вже існував в усній і писемній формах української мови того часу, а й створює багато нових образних зворотів. Це і є здобутком письменниці, що сприяв збагаченню лексичного складу української літературної мови.

Мовленнєві образи – багатоколірний, яскравий і складний світ творів О.Кобилянської. Це пояснюється особливостями художнього світобачення письменниці – багатством образних асоціацій, які віддзеркалюють життя природи і суспільства, психологію героїв, авторську позицію, глибокі ідеї творів.

Лелія «лілея», очевидно, що ця назва виникла під впливом подібного за звучанням дієслова *леліяти* «пестити, голубити» [2:218]. Лілія – символ чистоти, милосердя, то квітка Богоматері, атрибут святих. З квітами і, зокрема, ліліями пов'язані численні народні міфи, перекази й легенди, вербалізовані й трансформовані в художній літературі.

Квітка породила міф. Міф глибоко пустив своє коріння у свідомість людини і став реальністю. «Енциклопедія символів, знаків, емблем» подає символ квітки як асоціативний ланцюжок із райським станом життя та жіночою красою, а також з ідеєю тимчасовості та тендітності [5]. Квіти – це ідеальні посередники для вираження приязні, почуттів любові та ніжності, водночас вони можуть втішати людину в хвилини скорботи та страждань [14]. Згодом квітка, завдяки своїй формі, перетворилася в образ «Центру» та, як наслідок, – в архетипний образ душі [7].

У творах О.Кобилянської номінація «лілея» представлена у словосполученнях: *последні лілії своєї душі; білі лілії; порівняти з лілією; лілії зі своєї душі; як квітковий пил лелії; пригадували сотки лелій; мов з білими леліями; мов та лілія в полі на вітрі; білі лелії; лілії білі стрункі; як цвіт лілії (лелії); лілієво-біле лице; упоюючий запах лелій; мої лілеї; китиця білих лілій.*

Своєрідної індивідуально-авторської символіки надає О.Кобилянська лелії. «Витрясла йому всі лелії зі своєї душі під ноги, а він не пізнав їх. Думав, що то такі цвіти, котрі в'януть і в воді відживають наново. Але одні лелії не

оживають насвіжо в воді» [11:408]. У наведеному контексті «лелія» символізує почуття кохання. Авторка передає найщиріші почуття молодої закоханої дівчини. Доводить, що так кохати можна лише в юності – пристрасно, чисто, глибоко. Однак щирі почуття розбиваються об скелю нерозуміння. Таких почуттів героїні вже ніколи не пережити. Отож «лілея» – символ душевного поривання.

Окрім того, лілея – особлива квітка для Ольги Кобилянської – символ світла, чистоти й досконалості. Про повість «За ситуаціями», в листі до проф С. Смаль-Стоцького, письменниця напише: *«У ту новелу вложила я послідні лілії своєї душі і молодих іще почувань» [10:565].* Ось так символічно передає письменниця найвищий порив, духовні почування. Авторка розширює функції квіткового символу, робить його ближчим до людського сприйняття, сміливо застосовує багатство символічного підтексту рослини, змальовуючи психічний стан людини.

Номен «лілія» О. Кобилянська використовує, переважно зображуючи певні персонажі. Це найменування в художніх тропях набуває вишуканого та багатогранного значення. *«А йде вона в них (світи) з душею, повною ілюзій та надій, мов з білими лілеями» [10:76].* Героїня по-дитячому довірлива, вона вірить в добро, жадає щастя, кохання. Як бачимо, у творі письменниці лілея виступає символом сподівань, мрій, надій. Ці значення підсилює і білий колір – колір світла, символ чистоти й досконалості. Квітка сприймається серцем художниці слова, бо саме там, в ідеальному довіллі чистоти, миру, блага, замріяності про найпрекрасніше, для неї віднаходиться гідне місце.

Номен «лілія» авторка вживає, акцентуючи увагу на кольоровій семантиці, зокрема на білому кольорі: *«Воно (обличчя) було бліде, як цвіт лілеї, брови зморщені, мов у фізичному болю, а темні вії ослонювали цілком її очі, лише груди її віддихала важко, мов боролась у тій хвилі, як на смерть» [10:230];* а також для підсилення білого кольору: *«Потемніло та обгоріло колишнє лілієво-біле лице» [9:99].*

У листі до Осипа Маковея, з яким письменницю пов'язували теплі, приятельські стосунки, О. Кобилянська напише: *«Тепер мені хочеться вивести медведя на сцену!... Я його введу в такій одежі, що ніхто його не пізнає, та, проте, він піде в світ. За ним будуть білі лілії цвісти»* [8:273]. О. Кобилянська хотіла написати твір, у центрі якого мала бути постать О. Маковея, «медведь» – О. Маковей.

Зрозуміло, що О. Кобилянська добирає мовні засоби не тільки відповідно до змісту художнього твору, а й залежно від свого задуму і світосприйняття, своїх особистих якостей і психічних особливостей. Художнє різноманіття форм, у яких письменниця реалізує свою етичну й естетичну платформу, образно-стильова структура її творів виявляють неповторність і своєрідність її художнього бачення світу.

Поезією в прозі назвала О. Кобилянська твір «Мої лілеї». У листі письменниці до Осипа Маковея читаємо: *«... я написала одного дня три маленькі п'єси. Я не знала, як їх назвати і назвала «Мої лілеї». І я не мала на думці те друкувати, бо я се лиш для себе і для заспокоєння своєї упокореної душі написала»* [8:282] Як бачимо, О. Кобилянська ототожнює лілеї зі своїми думками, переживаннями, мріями і сподіваннями. Значення номена можна з'ясувати зі змісту тексту, але сам номен «лілея» жодного разу в тексті не зустрічається.

Отже, аналіз слова *лілея* у творах О. Кобилянської свідчить про його особливе індивідуально-авторське сприйняття й розуміння, надання йому нових емоційно-експресивних відтінків: як дійової особи твору; як слова, значення якого доповнюється додатковими семантичними відтінками, а саме: кохання, найвищий порив, духовні почування, сподівання, мрії, надії, думки, переживання, номен «лілея» авторка вживає і в значенні білого кольору, що дає змогу стверджувати про набуття символічних значень цього слова.

Таким чином, можемо констатувати, що аналіз авторського осмислення слова-образу «лілеї» дає змогу виявити прихований контекст, який формують символічні лінії, об'єднані лексемою «лілея». Один і той самий образ – символ

«лілея» – створює не одне, а кілька уявлень, отже, й утілює не одне символічне значення, що сприяє розширенню семантичної структури слова.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. 3 – К.: Наук. думка, 1989. – 552 с.
3. Євграфова А. О. Символ у мовній картині світу / А. О. Євграфова // Філологічні науки. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – С. 33 – 41.
4. Єрмоленко С. Я. Скарбниця народного слова / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1982 – № 6. – С. 58 – 78.
5. Історія української культури / Під загальною редакцією І. Крип'якевича. IV зшиток. – К. : АТ «Обереги», 1993. – 48 с.
6. Калашник В. Філософія словесного образу у працях О. О. Потебні / В. Калашник // Олександр Потебня: сучасний погляд: матеріали міжнар. читань, присвячених 170-річчю від народження фундатора Харківської філологічної школи 11 – 12 жовтня 2005 року / відпр. ред. В. С. Калашник – Х. : Майдан, 2006. – С. 17 – 23.
7. Керлот Хуан Едуардо. Словарь символов. – М., 1994. – 608 с.
8. Кобилянська О. «Слова зворушеного серця» Щоденники Автобіографії Листи Статті та спогади / О.Кобилянська. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1982, – 355 с.
9. Кобилянська О. Твори: У 3 т. – Т. 1 / О. Кобилянська. – Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 589 с.
10. Кобилянська О. Твори: У 3 т. – Т. 3 / О. Кобилянська. – Державне видвництво художньої літератури, 1956. – 638 с.
11. Кобилянська О. Твори / О. Кобилянська. – Ужгород: Карпати, 1983. – 504 с.
12. Муромцева О. Роль мовної практики О. Кобилянської в збагаченні семантичної структури слова / О. Муромцева // З історії української літературної мови. Вибрані праці. – Х., 2008 – С. 204 – 213.
13. Скуратівський В. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 733 с.

14. Хён Р. Азбука цветов. – Берлин: НП «Издательство сельскохозяйственной литературы», 1779. – 94 с.